

О. П. Дмитренко,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

СИНТАКСИЧНІ АНОМАЛІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЙ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються аномальні синтаксичні структури фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові, виокремлюються їх синтаксичні моделі, розглядається граматичний спосіб утворення ФОСЕР та їх цілісного значення.

Ключові слова: синтаксична структура, синтаксична модель, граматична семантика, парні, мінімальні фразеологізми.

В статье рассматриваются аномальные синтаксические структуры фразеологических единиц, обозначающих социально-экономические реалии в современном немецком языке, выделяются их синтаксические модели, рассматривается грамматический способ образования ФОСЕР и их целостного значения.

Ключевые слова: синтаксическая структура, синтаксическая модель, грамматическая семантика, парные, минимальные фразеологизмы.

The article focuses on the study of the abnormal syntactic structures of the phraseological units for designation social-economic realities in modern German, their syntactic models, grammatical way of formation the units and their integral meaning.

Key words: syntactic structure, syntactic model, grammatical semantics, tautological and minimal units.

Фразеологічні одиниці (далі ФО), маючи цілісне значення та певну синтаксичну структуру (ФО з звичними замкненими / незамкненими структурами та особливими структурами), можуть функціонувати у реченні як окреме слово й виконувати у ньому функції тих чи інших членів речення.

Плеяди вчених досліджували граматичний аспект фразеологічних одиниць на базі української, російської, англійської та німецької мов, написано багато праць, в яких висвітлювалося дане питання, проте, в них не охоплено всієї багатогранності та своєрідності фразеологічного матеріалу [9, с. 5], «... бракує спеціальних монографічних досліджень» [1, с. 97]. Отже, ще й до сьогодні залишаються актуальними дослідження ускладнених мовних знаків у їх граматичному аспекті.

Предметом дослідження є фразеологічні одиниці соціально-економічної сфери сучасної німецької мови, що мають особливу, аномальну структуру.

Метою пошуку є систематизація досліджуваних фразеологічних знаків з аномальними структурами та поглиблення знань про них.

Фразеологічний фонд сучасної німецької мови налічує не одну тисячу ускладнених мовних знаків, більша частина яких утворена на основі обмеженого числа формальних типів речень, словосполучень та поєднання окремих слів. Синтаксичні структури більшості ФО відповідають нормам сучасної німецької мови. Проте у фразеологічному фонді сучасної німецької мови й досі зберігаються ФО, структури яких не відповідають правилам та нормам літературної німецької мови. Такі структури називають унікальними, аномальними чи реліковими [15, с. 47-49], [16, с. 45-48], [17]. Досліджуючи утворення фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові (далі ФОСЕР), було виявлено випадки, коли граматична семантика, чисто формальні показники виражають не граматичний зміст. Значення у цих випадках набувають граматичні показники, такі як: чіткий, незмінний порядок слідування слів-компонентів, їх належність до однієї частини мови, роль фоносемантичних чинників у поєднанні слів-компонентів, неузгодженість поєднуваних слів-компонентів тощо. На важливість формальних чинників у процесі утворення ФО звертали увагу багато дослідників [2, с. 358-359; 3; 4, с. 96; 10, с. 3-14; 11; 12; 13; 14; 15].

Структурно-граматичні чинники, що беруть участь у процесі утворення ФОСЕР, було поділено на синтаксичні, граматичні та фоносемантичні чинники [6, с. 138-143]. Основними формуючими детермінантами у цих ФОСЕР є граматична (синтаксична) структура, спосіб поєднання слів-компонентів та значення, що виникає у результаті взаємодії даної структури. У процесі організації сталого виразу слова-компоненти вступають у певний зв'язок між собою, для якого характерна не лише семантична валентність слів-компонентів, а й граматична сполучуваність. Тут діють *граматичні правила сполучуваності слів*, обумовлені належністю слова до тієї чи іншої частини мови та системою німецької мови. Компонентами ФОСЕР можуть бути синтаксичні конструкції певної синтаксичної схеми. Вказівним мінімумом у синтаксичному контексті є синтаксична функція ключового слова чи словосполучення у відношенні до слова, що реалізується семантично, або синтаксична функція самого слова, що реалізується у реченні. У ході дослідження емпіричного матеріалу було виявлено ФОСЕР з особливими синтаксичними структурами, неузгодженістю слів-компонентів, що не відповідають діючим нормам сучасної німецької мови, наприклад: *reich und arm* – «всі» [DUW: 140]; *Brief und Geld* – «позиція та попит»; *arbeiten, bis die Schwarte knackt* – «багато й напружено працювати» [DUW: 1367]; *arbeiten wie ein Pferd* (abwertend:), *wie ein Kuli* (ugs.) – «працювати тяжко, невтомно» [RW, B.11: 57]. У фактичному матеріалі значну групу становлять ФОСЕР, у цілісній синтаксичній структурі яких облігаторним є дієслово, що поєднує підрядне речення. Утворена у такий спосіб синтаксична структура формує цілісне значення ФОСЕР. Нижче наводимо синтаксичні моделі ФОСЕР з аномальними синтаксичними структурами:

1) **V, + Nebensatz**, (дієслова, + підрядне речення) напр.: *sehen / wissen (wollen), wie der Hase läuft* – «розпізнати, знати, як підуть справи, бізнес» [DUW: 668]; *nicht wissen, wo einem der Kopf steht* – «мати стільки ро-

боти, що не знати з чого почати» [DUW: 881]; **vorkommen wie Sand am Meer** – «незліченна кількість» [НУФС, т. 2 : 152];

2) компаративні ФОСЕР з декількома різновидами синтаксичних моделей:

а) **Verb + wie + Substantiv**, напр.: **leben wie ein Hund**; **arbeiten wie ein Dachs** – «процувати не покладаючи рук» [НУФС, т. 1 : 136]; **Hunger haben wie ein Wolf** – «бути дуже голодним» [НУФС, т. 2 : 152]; **leben wie (der) Herrgott in Frankreich** – «жити дуже добре» [НУФС, т. 1: 326];

б) **Verb + wie + Partizip**, напр., **sich fühlen wie gerädert** – «почуватися змученим, виснаженим, стомленим» [DUW: 591];

в) **Adj. / Adv. + wie + Substantiv**, напр.: **arm wie eine Kirchenmaus** (ugs.) – «бути надто бідним» [DUW: 836]; **hungrig wie ein Bär** [НУФС, т. 2 : 152].

Особливі синтаксичні структури мають також ФОСЕР, у структурній організації яких провідну, формуючу роль відіграють фоносемантичні чинники: евфонічні засоби виразності (алітерація, рима, ритм, метр, асонанс), гра слів, двозначність, каламбури тощо. У таких ФОСЕР слова-компоненти поєднуються з урахуванням їхньої форми, а стійкість та ідіоматичність цих виразів спирається не лише на семантичний зсув у словесному комплексі, а й на їх формальний аспект. Такі ФО у лінгвістиці називають по-різному: *die Zwillingformeln* [12], *die Paarformel* [14], *phraseologische Wortpaare* «фразеологічні словні пари» [13, с. 46] або парними, тавтологічними сполученнями. Парні ФОСЕР мають цілісне значення, що виникає в результаті семантичного перетворення сурядних сполучень двох однорідних слів, з'єднаних сполучниками *und, oder, weder... noch* [11; 16]. Смысловая цілісність парних одиниць обумовлюється: а) єдністю образу в метафоричних парних сполученнях, напр., *unter Dach und Fach* – «захищений, доведений до успішного кінця» (слово-компонент *Fach* означає відстань між кроквами у будинку селян північних регіонів Німеччини) [DUW: 312]; б) віднесеністю до одного й того самого поняття (співвідносні одиниці є синонімами чи тематично близьким словами) чи до родового поняття вищого прорядку (при компонентах-антонімах): *schalten und walten* – «господарювати, розпоряджатися на свій розсуд», де *schalten* означає «розпоряджатися», а *walten* – «керувати». У морфологічному аспекті ці ФОСЕР є поєднанням однофункціональних, однотипних, однопланово семантично зорієнтованих слів з сурядним зв'язком, як правило, іменників, прикметників, дієслів, прислівників. Вирізняємо наступні синтаксичні моделі парних ФОСЕР:

1) **S + S** (іменник + іменник), напр.: *der Handel und Wandel* – «ділова чи торгово-промислова активність» [RW, B. 11: 327], *Grund und Boden* – «земельне володіння» [RW, B. 11: 300]. Більшість цих ФОСЕР утворилися за допомогою: а) алітерації – багаторазового повтору приголосного чи групи приголосних: *Geld und Gut* – «все, що має особа у своєму володінні» [DUW: 581], *Notdurft und Nahrung* – «насущні потреби людини» [НУФС, т. 2: 81]; б) асонансу – повтору голосного чи голосних звуків: *Lohn und Brot* – «зробіток», *Hülle und Fülle* – «велика кількість, надлишок» [DUW: 740]; в) повтору голосних і приголосних разом: *Handel und Wandel* – «господарське та суспільне життя», *Anschnitt und Abschnitt* – «баланс, підсумок» [DUW: 69];

2) **V + V** (дієслово + дієслово) та (дієслово + дієслово з заперечними частками) напр.: *schalten und walten* – «господарювати, розпоряджатися на свій розсуд» [DUW: 1302]; *tun und treiben* – «заняття й робота» [DUW: 1570];

а) (nicht) **V + (nicht) V**, напр., *nicht ruhen und nicht rasten* (geh) – «працювати, не покладаючи рук» [НУФС, т. 2: 123];

3) **Adj + Adj** (прикметник + прикметник) чи **Adv + Adv** (прислівник + прислівник), напр.: *null und wichtig* – «той, що не має правової основи» [DUW: 1084]; *fix und fertig* – «надійний» [DUW: 1084].

Серед парних ФОСЕР було виокремлено ще й їхні підвиди, як от:

а) парні ФОСЕР з обов'язковим прийменником, які у мові вживаються у функції прислівника, напр.: **mit / in / nach / seit / aus / über + S und + S**, напр.: *über Stock und Stein* – «долаючи всі перешкоди» [DUW: 147]; *auf Biegen und Brechen* – «за всяку ціну, неодмінно» [НУФС, т. 1: 101]; *in Not und Tod* (geh.) – «при найважчих обставинах, з найвищим ризиком» [DUW: 1084];

б) **S + S + sein** (у реченні вживаються у ролі присудка), напр., *in Amt und Würde* (ірон.) – «в міцному та певному матеріальному стані» [DUW: 100]; *unter Dach und Fach sein* – «успішно завершений» [DUW: 331];

в) **Adv + Adv + sein**, напр., *hin und her gerissen sein* – «розриватися, кидатися то в один, то в другий бік» [НУФС, т. 1: 338];

г) парні ФОСЕР, які вживаються лише з одним певним дієсловом, напр.: *etw. unter Dach und Fach bringen* – «довести щось до успішного завершення» [DUW: 331]; *einer Sache Tür und Tor öffnen* – «цілковито спияти справі» [DUW: 1571];

г) тьохскладові парні ФОСЕР, напр., *mitgegangen, mitgefangen, mitgehangen* – «все пополам, і радість, і горе» [НУФС, т. 2: 54].

Наступні поодинокі парні ФОСЕР мають різноманітні структури, які не можна віднести до названих вище, напр., *nie mehr, nie wieder* – «більше ніколи!» [НУФС, т. 2: 79]; *ohne / für / um nichts und wieder nichts* – «даремно, марно» [НУФС, т. 2: 78]; *Stück für Stück* (diese Ware kostet 3 Mark) – «за кожен одиницю товару» [БНРС, т. 2: 507].

Заслужують на розгляд також й мінімальні ФОСЕР, що виникли шляхом синтаксичної спеціалізації, коли сполучення слів слідує у чітко фіксованій граматичній формі. Уперше думку про синтаксичну спеціалізацію як один із способів фразеотвору висловив В. В. Виноградов [2, с. 357], більш детально її розглядав С. І. Ожогов [8]. Пізніше активну участь граматичних засобів у формуванні фразеологічних одиниць досліджували багато інших вчених [2, с. 358–359; 7; 4; 10, с. 3–14].

У структурній організації мінімальних ФОСЕР особливу роль відіграє план вираження. Основою фразеологізації мінімальних ФОСЕР є не переносно-образне перетворення, а характер синтаксичного функціонування при закріпленій граматичній формі, обумовленій лексичними особливостями компонентів сполучення [3], [7], [8], [4]. Синтаксичний чинник може впливати на процес фразеологізації змінних сполучень слів по-різному. Вказівним мінімумом у синтаксичному контексті є синтаксична функція ключового слова чи словосполучення у відношенні до слова, що реалізується семантично, або синтаксична функція самого слова, що реалізується, у реченні. ФОСЕР з структурою **Präposition + S** (прийменник + іменник) мають свої прототипи у вільному вжитку. Виникає питання, як вони ідіоматизуються і чи виникають вони з прийменниково-відмінкової форми чи в результаті більш розгорнутої ФО, та як змінюється функція й значення прийменника, який у ФО втрачає роль «службової частини». Вважаємо, що в основі такого роду ФОСЕР лежить прийменниково-відмінкова форма з метафоричним змістом. На пряме значення іменника нашаровується додатковий зміст, який і стає домінуючим. Наприклад: *auf Abruf* – «на вимогу покупця» [БНПС, т. 1: 54]; *gegen bar* – «за банкноти, за копійки» [RW, B.11: 92]; *in bar* – «у формі банкнот та копійок» [RW, B. 11: 92]. При утворенні мінімальних ФОСЕР синтаксична спеціалізація процесу фразеологізації змінних сполучень слів виявляється у функції обставини чи присудка: *auf Borg* (kaufen) – «в кредит» [DUW: 277]. Найбільшу активність при ідіоматизації виявляють прийменниково-відмінкові сполучення з прийменниками *auf*, *gegen*, *ohne*, *für*, *aus* та *in*. Наприклад: *auf die Gefahr hin* – «ризикуючи» [НПС: 227]; *für / um / wegen nichts und wiederum nichts* (ugs.) – «безкоштовно» [RW, B. 11: 546]; *aus Not* – «по необхідності» [НПС: 418]; *im Belauf von* (veraltet) – «на суму в, сумою в» [DgWddS, B. 1: 344]. У досліджуваному корпусі ФО збереглися також латинські прийменники, як от: *bis dato* (Kaufmannsprache) – «до сьогодні» [DgWddS, B. 1: 395]; *per cassa* – «за готівку» [БНПС: 187]. Більшість мінімальних ФОСЕР виконують функцію обставини у реченні, а інші – набувають прислівникового значення. Підгрупу мінімальних ФОСЕР становлять мінімальні предикативні, утворені в результаті синтаксичної спеціалізації вільного сполучення. Облігатормним елементом у структурній моделі предикативних ФОСЕР є невизначений підмет, тобто *Subjekt* + його дії, стан, позиція. Ці ФОСЕР вживаються у ролі присудка, напр.: *j-d steht sich auf ...* – «у когось прибуток складає...» [НУФС, т. 2: 216]; *j-d steht sich gut (schlecht)* – «хтось живе добре (погано)» [НУФС, т. 2: 216]. Мінімальні ФОСЕР є широко вживаними в економічній сфері сучасної німецької мови, приблизна кількість яких становить 126 одиниць.

Заслужують на увагу ФОСЕР з синтаксичними аномаліями. Ця проблема розглядалася детально німецькими дослідниками. Синтаксично-структурні аномалії таких ФОСЕР гарантують їм стабільність та обмежують їх трансформації у мові. Розглянемо детальніше аномалії в синтаксичних структурах досліджуваних фразеологічних одиниць, а саме: а) неузгоджене вживання прикметника чи діеприкметника у функції прикметника, напр.: *frei Haus*; *frei Gelaß*; *frei Keller* – «з безкоштовною доставкою товару до місця призначення» [НУФС, т. 1: 314]; *ein gerüttelt Maß* (an Schuld) – «досить високий ступінь (боргу)» [15, с. 48]; б) препозиція до генетива, напр.: *in Teufels Küche kommen* – «потрапити у скрутне становище» [DUW: 1529]; *aus aller Herren Ländern* – «скрізь, усюди» [НУФС, т. 1: 325]; в) аномалії у вживанні артикля, напр., *auf Drat sein* «бути уважним та в стані розпізнати ситуацію та використати її» [DUW: 360]; *Schliff backen* – «ззнати фіаско» [НУФС, т. 2: 166]; г) аномалії у вживанні прийменників, напр., *jmd / etwas ist nicht ohne* «щось є важливішим ніж здається» [DUW: 1097]; г) аномалії у вживанні займенників, напр., *jmdm eins auswischen* – «завдати шкоди; підлаштувати каверзу» [DUW: 196].

Даний пошук дає підстави стверджувати, що фразеологічні одиниці у своїй скарбничці вміщують не лише неповторну семантику, а й свої реліктові синтаксичні структури, які зберегли та пронесли крізь віки. У статті було піднято лише окремі питання глобальної проблеми повного й всебічного вивчення феномену фразеологічних одиниць.

Література:

1. Авксент'єв Л. Г. Сучасна українська мова: фразеологія. – Харків, 1983. – 137 с.
2. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // Избр. труды «Лексикология и лексикография». – М.: Наука, 1977. – С. 339-364.
3. Грозьян Н. Ф., Приходна Н. С. Еліпсис – один із найважливіших шляхів поповнення складу мінімальних фразеологічних одиниць / Н. Ф. Грозьян, Н. С. Приходна // Вопросы духовной культуры. Филологические науки. – 1999. – № 4. – С. 55-59.
4. Девкин В. Д. Форма как источник возникновения смысла / В. Д. Девкин // Иностранный язык для специалистов: психологические, методические, лингвистические аспекты. – М., 1990. – С. 96-107.
5. Денисова О. И. Регулярность фразеологических процессов в современном немецком языке : дис. ... кандидата филол. наук: спец. 10.02.04 «германские языки» / О. И. Денисова. – М., 1983. – 208 с.
6. Дмитренко О. П. Фразеологічні одиниці на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові: структурний та семантичний аспекти: дис. кандидата філол. наук: спец. 10.02.04 / Олена Петрівна Дмитренко. – Херсон, 2010. – 215 с. – Бібліограф. – С. 216-256.
7. Зубець Н. О. Мінімальні ідіоми в українській мові: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. О. Зубець. – Дніпропетровськ, 1997. – 20 с.
8. Ожегов С. И. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка) // Лексикографический сборник. – Вып. 2. – М., 1957. – С. 31-53.
9. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. – Сімферополь: Еліньо. – 256 с.
10. Селиванов Г. А. Фразеобразование в его отношении к структурному развитию языка / Г. А. Селиванов // Проблемы образования фразеологических единиц. – Тула, 1976. – С. 3-14.

11. Чернышева И. И. Устойчивые словесные комплексы в языке и речи (на материале немецкого языка) для ин-тов и фак. иностр. яз.: Учеб. пособие. – М. : Высш школа, 1980. – 141 с.
12. Burger H. Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 2., überarbeitete Auflage. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003. – 224 s.
13. Donalies, E. Idiom, Phraseologismus oder Phrasem? Zum Oberbegriff eines Bereichs der Linguistik // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – Leipzig, 1994. – Reihe 22. – S. 334-349.
14. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1982. – 180 s.
15. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. 2. durchges. und erg. Auflage. – Tübingen : Niemeyer Verlag, 1997. – 299 S.
16. Palm Christine: Phraseologie: eine Einführung / Christine Palm. – 2., durchg. Aufl. / Tübingen: Narr, 1997. – 139 s.
17. Schindler Christina: Untersuchungen zur Äquivalenz von Idiomen in Sprachsystem und Kontext (am Beispiel des Russischen und des Deutschen) // Veröffentlichungen des Slavisch-Baltischen Seminars der Universität Münster «Sprache – Literatur – Kulturgeschichte». – Band 9. Lit Verlag Münster. – 2005.
18. (БНРС, т. 1, т. 2) Большой немецко-русский словарь. В 2 т. Т. 1. / Под. рук. О. И. Москальской. – М. : Рус. Язык, 2004. – 760 с.
19. (НУФС, т. 1, т. 2) Гаврись В. І., Пророченко О. П. Німецько-український фразеологічний словник. Том І. – К. : Рад. шк., 1981. – 416 с.
20. (DUW) Duden. Deutsches Universalwörterbuch / hersg. und bearb. vom Rat der Dudenredaktion. [Red. bearb. Matthias Wermke...]. – 3., völlig neu. bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2002. – 1816 s.
21. (DgWddS, B.1) Duden K. Das Große Wörterbuch der deutschen Sprache. In 6 Bänden. 2-te, völlig Neubearb. und stark erweiterte Auflage. Hrsg. und bearbeitet vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern unter den Leitung von G. Drosdowski. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, B.I: A-Ci. – 464 s. 1993. – 1995 s.
22. (RW, B. 11) Duden (in 12 Bänden) Band 11. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Dudenverlag. – Mannheim, Leipzig, Zürich, 1992. – 864 s.